

TOPLUMUN McDONALDLAŞTIRILMASI

Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme George RITZER, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998,

Bilimsel çalışmalarda ele alınan her olgunun ya da sürecin içerisinde çıktığı toplumun yaşamsal pratikleri ile üretildiği kesindir. Günden güne küçülen dünyamızda bu türlü süreçler ve olgular toplumlar arası geçişliliğin artması ile birlikte eklenerek ve yeni pratikler yaratarak toplumların sosyal hayatlarına girmektedir. Bu tür geçişler bazen akıl almayacak kadar büyüyüp, genişleyip, akılcılığın bedeli olarak tüm dünyayı sarmaktadır. Kitapta irdelenen McDonaldlaştırma bu tür bir süreçtir ve Amerikan yaşantısının bir parçasıdır. Ritzer McDonalds'ın bir fast-food markası olmanın ötesinde farklı bir anlam içerdiğini de vurgulamaktadır, bu durum bütün dünyayı saran ve açılan her McDonald's restorantı ile açıldığı ülkenin yaşamına Amerikan yaşam tarzının girişi olarak nitelendirmektedir. Ritzer anlatımları boyunca bu süreci göstermeye çalışmaktadır.

Kitabın başında Amerikada yayınlanan her iki baskı için yazılmış önsözler yer almaktadır. Kitabın tamamı on bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm: "McDonaldlaştırmaya Giriş" adını taşımaktadır. İkinci bölüm: "McDonaldlaştırma ve Öncelleri", Üçüncü bölüm: "Verimlilik", Dördüncü bölüm: "Hesaplanabilirlik", Beşinci bölüm: "Öngörülebilirlik", Altıncı bölüm: "Denetim", Yedinci bölüm: "Akılcılığın Akıldışılığı", Sekizinci bölüm: "McDonaldlaştırmanın Demir Kafesi mi?", Dokuzuncu bölüm: "McDonaldlaştırmanın sınırları", Son bölüm: "McDonaldlaştırılmış toplumda yaşamak için pratik bir rehber" adını taşımaktadır. Yazar kitabında her bölüm için ayrı bir sonuç yazma yöntemini seçmiş ve böylece konu bütünlüğünden ayrılmadan okura bir değerlendirme yapma fırsatı vermektedir. Bu yöntemin bölümlerin kavranmasında, bölümler arasındaki bağlantıyı kurmada ve konu bütünlüğünü kavramada faydalı olduğu kanısındayım. Öteyandan, yazarın kitap içinde yaptığı küçük parçalar halindeki genel değerlendirmelerini bir bölüm halinde kitabın sonuna koymaması da bir handikap olarak görünmektedir. Yazar kaynakça verirken yeni bir sistem kullanmayı tercih etmiştir. Bu sistem içinde kaynakçayı üç bölüme ayırmış ve yaptığı okumaları üç başlık altında toplayıp vermiştir. İlk olarak "Max WEBER'in Kitapları" başlığıyla yararlandığı kitapları listelemiş, ikinci başlığı "Yeni Webercilerin Kitapları" olarak belirlemiş, üçüncü başlığı "McDonaldlaştırıcı Toplumun Çeşitli Özellikleriyle İlgili Kitaplar" olarak belirlemiş ve listelemiştir. Bu kaynakça sitemi yazarın neler okuduğu ve bizim bu konuda neler okumamız gerektiği konusunda yol göstermektedir. Ayrıca,

Kitap Tanıtımı

kaynakların böyle bir sistematik içerisinde verilmesi yazarın hangi noktalarda yoğunlaştığını bu yoğunlaşmanın kitaba nasıl yansıdığını da göstermektedir.

Ele aldığımız kitap bir ampirik incelemedir. Bunun yanında kitap Amerika'da yaşanan pratiklerden pek çok örnekler vermektedir. Bu teknik kitabın anlaşılmasını ve akademik dünyanın dışındanda okuyucu bulma olasılığını arttırmaktadır. Kitapta McDonaldlaştırmanın altında pekçok toplumsal olgu da ele alınarak incelenmiştir. Yazar kitap boyunca McDonaldlaştırma ile modernlik arasındaki bağı vurgulamakta ve "McDonaldlaştırma modernliğin eşdeğeri mi?" sorusuna yanıt aramaktadır ve McDonaldlaştırmayı modern dünyada merkezi bir süreç olarak sunmaktadır. Yazar kitabın teorik çerçevesini "Akılcılaştırma" ve bunun nihai şekli olarak da "Bürokrasi" nin üzerine kuruyor. Bu kurgulamada yazar doğal olarak Max WEBER'e dayanıyor. Böylece teorik çerçeve Max WEBER'in bürokrasi kavramı üzerine kuruluyor. Yazar bürokrasi kavramının içerisinde bulunan Verimlilik, Hesaplanabilirlik, Öngörülebilirlik ve Denetim kavramlarının McDonaldlaştırmayla ilgisini kurmakta, bu kavramların uygulanmasını Amerikadan örneklerle işlemektedir. Yazar bürokrasinin bir sonucu ve eleştirisi olarak "Akılcılığın Akıldışılığı" nı yine Amerika'dan örneklerle işlemektedir. Yazarın hazırladığı teorik çerçeveyi kısaca verdikten sonra şimdide kitabın bölümlerine kısaca bir göz atalım.

"McDonaldlaştırmaya giriş" adını taşıyan ilk bölümde McDonaldlaştırmının genel yapısı verilmekte, avantajları ve dezavantajları vurgulanmaktadır. Burada McDonaldlaştırmının yirminci yüzyıl Amerika'sındaki en önemli gelişmelerden birisi olduğu vurgulanmakta, bu gelişmenin Amerika toplumuna bunun yanında dünyadaki diğer toplumlara egemen olma sürecinden bahsedilmektedir. Bu bahis sırasında McDonaldlaştırma, varolan ve yaygınlaşan bir sürecin paradigması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bölüm içerisinde McDonald's'ın Amerikan toplumunun ve Amerika Birleşik Devletlerinin bir parçası olduğu, dünyada açılan her McDonald's restoranı ile açıldığı ülkelerin Amerika'nın bir parçası olduğu, bu olgunun sadece bir restoran açılışı olmadığı vurgulanmaktadır. Bu restoranlar ile McDonaldlaşmanın hızlı bir şekilde yayıldığı, bu paradigma sayesinde bir sürecin yaygınlaştığı anlatılmaktadır. Bu yaygınlaşmanın yanında bir de bu sistemin çeşitli iş kollarına sirayet ettiği, böylece "McDoktorlar" "McDişçiler" "McGazeteler" in ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Son olarak ta McDonaldlaştırmının dört boyutu (Verimlilik, Hesaplanabilirlik, Öngörülebilirlik, Denetim) ve McDonaldlaştırmının eleştirisi olarak Akılcılığın akıldışılığı ele alınarak McDonaldlaştırmının üstünlükleri verilmektedir.

McDonaldlaştırma ve öncelleri "Demir kafesten fast-food fabrikasına" adlı ikinci bölümde, McDonaldlaştırma süreci anlatılmakta ve bu sürecin karakteristiğini de doğuran bir dizi gelişmeden bahsetmektedir. Yazar bu bölümde özellikle bürokratikleşme ve bunun alt başlıkları üzerinde durmakta; bununla birlikte bürokratikleşmenin, McDonaldlaşmadan önce kullanıldığı alanları ve bu sürecin başlangıcını ne yöne doğru ve nasıl gittiği anlatılmaktadır. Ayrıca burada McDonald's

restoranlarının önemli özelliklerinden biri olan standardizasyon üzerinde durarak bunun önemini McDonald's yöneticilerinden yaptığı alıntılarla anlatıyor.

Bölümün başlarında yazar bürokrasiden ne anladığını yaptığı tanımla ortaya koymaktadır: "Bürokrasi, makamlar hiyerarşisi biçiminde oluşturulan geniş ölçekli bir örgütlenmedir." Bu tanımlamadan sonra yazar bürokrasinin bazı özelliklerini belirterek, bu kavramı modern batı toplumunun yarattığı bir kurum olarak nitelemektedir. Bu kurumun gelişmesi ile çalışmanın örgütlenmesinde uygulanan eski yöntemlerden yeni yöntemlere geçildiğini, bu yöntemleri bilimselleştiren kişi olarak F. W. Taylor'ı göstermektedir. Bunlar belirtildikten sonra yeni sistemin kullanıldığı ve McDonaldlaştırmanın öncelleri olarak gösterilen bazı örnekler üzerinde açıklamalarda bulunuyor. Bahsedilen örnekleri sıralamaya, çarpıcı bir örnekle: Yahudi soykırımını ele alarak başlıyor. Bu soykırımında kullanılan yöntemleri bir fabrikanın işleyişi ile karşılaştırarak aradaki benzerlikten bahsediyor ve buna kullanılan akılcılığı açıklarken Zygmunt BAUMAN'ı referans olarak gösteriyor. Daha sonra sırasıyla, Bilimsel yönetim, Montaj bandı, Prefabrik evler, Alışveriş merkezleri ve McDonald's restoranlarını ele alıyor. Böylece yazar McDonaldlaştırmanın tarihsel arka planını verdikten sonra, ardından gelen beş bölümde McDonaldlaştırmanın temel öğelerini (Verimlilik, Hesaplanabilirlik, Öngörülebilirlik, Denetim, Akılcılığın akıldışılığı) ele alıyor.

Üçüncü bölümde bürokrasi kavramının verimlilik boyutu ele alınmaktadır. Yazar bölüme: "Verimlilik, elle yiyerek sihirli karanlıkta arabayla gezinmek" adını vermiştir. Bölüme verimliliğin tanımı ile başlanmaktadır: "Verimlilik, belirli bir amaç için optimum araçları seçmek anlamına gelir." Yazar bizim de günlük hayatta hergün karşılaştığımız olayları verimlilik olgusu içerisinde, yine Amerika'dan verdiği örneklerle irdelemekte verimliliğin bu sektörlerde nasıl kullanıldığını ve bunun sonuçlarını sunmaktadır. Yazar bölüm boyunca sırasıyla şu örnekleri irdelemektedir: Fast-food sanayisi, Yüksek eğitim, Sağlık hizmeti, İşyeri ve son olarak Diğer yerler adı altında farklı yaşamsal alanları irdelemektedir. Böylece yazar bölüm boyunca Fast-food restaruantlarında kullanılan verimlilik olgusunun diğer alanlara nasıl etki ettiğini, bunun bu alanlar için bir öncül olduğu anlatmıştır.

Dördüncü bölümde yazar hesaplanabilirlik boyutunu ele almaktadır. Bu bölümde kavramın özü gereği, yazar "nicelik" kavramı üzerinde durmuştur. McDonaldlaştırma ile birlikte niceliğin tüm alanlara nasıl yansıdığı ve işleri kolaylaştırdığı ortaya konmuştur. Yazar bölüm içerisinde hesaplanabilirlik kavramının bilgisayar teknolojisinin gelişmesi ile daha kullanılır bir şekle dönüştüğünü vurgulamaktadır. Son zamanlarda kullanılmaya başlanan bilgisayar destekli kasalar, olgunun hesaplanabilirlik boyutunu daha yaygın ve kullanılır hale getirmiştir. Yazar bölüm içerisinde çeşitli örneklerle hesaplanabilirliği anlatmış ve uygulamalardan bahsetmiştir, bunları yaparken de özellikle nicelik üzerinde durmuştur. Yazar burada tek tek örnekler (yine Amerika'dan) üzerinde dururken asıl vurgulamak istediği McDonaldlaşmış bir

Kitap Tanıtımı

toplumun özelliği olarak niceliğin, nitelikten öne çıkması, artık işin niceliğinin çok daha önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Beşinci bölümde yazar McDonaldlaştırmanın öngörülebilirlik boyutunu ele almıştır. Öngörülebilirliği yazara göre: “Her şey zaman ya da yerden bağımsız olarak aynı olabilsin diye disiplin, sistematikleştirme ve rutin gibi şeylere yapılan vurguyu içerir”. Bu bölümü işlerken yazar satır aralarında standardizasyondan bahsetmektedir. Günümüzde, akılcılaştırılmış bir toplumsal yapıda, şüphesizdir ki kimse sürprizlere yer bırakmak istemez. Herkes kullandığı ürünün her defasında aynı olmasını ve aynı etkiyi, aynı tadı bırakmasını ister. Tabii bu istekler de ürünün her defasında aynı şekilde üretilmesi demektir. Bu açıdan bakıldığında insanlar bu gün yedikleri Big Mac ile dünkü yediğinin aynı olmasını, Paris’te yediği ile Londra’da yediğinin aynı olmasını ister. Bu istekler pek çok açıdan kişilere bir kolaylık bir rahatlama getirir. Müşteri açısından öngörülebilirlik ilişkilerde bir rahatlama ve huzur, işçiler açısından iş kendini tekrar ettiği için kolaylık, yöneticiler açısından kontrolde bir kolaylık sağlamaktadır. Yazar yine diğer bölümlerde olduğu gibi Amerika’dan örneklerle açıklamalarına devam etmektedir. Bu örneklerden ilginç bir tanesi çeşitli restoranlarda gelen müşterilere yapılan espirilerdir. Kasiyerin her defasında herkese aynı sözleri, aynı tonda söylemektedir. Bu örnek öngörülebilirliğin ve bununla birlikte gelen standardizasyonun boyutunu gözler önüne sermektedir. Son olarak bölümün geneline baktığımızda öngörülebilirlik çeşitli açılardan sağlanmaktadır; bunlar genellikle ortamın aynılaştırılması, tavırların aynılaştırılması, ürünün aynılaştırılması, bunların getirisi olarak denetlemenin aynılaştırılması olarak önümüze çıkmaktadır. Bunlara genel olarak standardizasyon diyebiliriz.

Altıncı bölümde yazar McDonaldlaştırma olgusunun denetim boyutunu ele almıştır. Yazar bu bölüm içerisinde insansız teknolojilerden ve robotlardan bahsetmektedir. Bu değişimin ardındaki itici gücün daha fazla denetleme isteği olduğunu vurgulamıştır. Bir sistemde hataları daha fazla insanlar yaptığı için bu denetleme çabaları da, üretim sürecinde çalışan insanlar ve bunun yanında müşterilerin de denetlenmesine yönelmiştir. Gelişen sistem içerisinde müşterilerin denetlenmesi de artmıştır; ödeme yapmak için kasada sıraya girilmesi, yiyeceklerin masaya taşınması, artıkların çöpe atılması gibi. Bu bölümde göze çarpan ilginç örneklerden bir tanesi, müşterilerin masaları çabuk boşaltılması için koltukların ve masaların rahatsız olarak dizayn edilmesi ve sadece yemeğini yiyerek hemen gitmesi için kullanılması amacıyla düzenlenmesidir. Amerika’da bazı restoranlarda müşterilerin masaları yirmi dakikadan fazla kullanmamalarını uyarıcı yazılar asılmıştır. Üretim sürecini denetlemek için insansız teknolojilerin mutfaka girmesiyle mutfak bir fabrika olarak görüldü. Zaten McDonalds restoranlarına gelen ürünler pişirilip müşteriye sunulmadan önce, işlenmiş olarak geliyor, restoranın içerisinde de insansız teknolojiler tarafından işlenip tüketiciye sunuluyor. Bu teknolojik gelişmelerden bir tanesi kola makinasıdır. Bu makinada bardak dolunca otomatik olarak işlem durmaktadır. Bunlar gibi yürüyen bant şeklindeki ızgaralar, kasalarda her ürün için ayrılmış birimler ve bunların fiyatları otomatik olarak

Kitap Tanıtımı

hesaplaması, bu gelişmelerden sadece birkaçıdır. Doğaldır ki bu teknolojik gelişmeler kişilerin hata yapmasını en alt düzeye indirgemekte, denetleme işini de en verimli olarak maksimize etmektedir.

Yazarın McDonalddlaşmanın dört boyunun ele aldığı bölümlerde görülmektedir ki bu boyutlar içiçe geçmiş bir durumdadır. Bu girift durum birbirinin tamamlayıcısı ve izleyicisidir. Bu boyutlara özel olarak baktığımızda, hesaplanabilirlik yanında öngörülebilirliği, öngörülebilirlik denetimi, hesaplanabilirlik te denetimi uygulanabilir kılmaktadır. Verimlilik boyutu bu sürecin başlangıcı olarak ortaya çıkmakta, diğer üç boyutu uygulanabilir kılmaktadır.

Yedinci bölüm "Akılcılığın Akıldışılığı", bu bölümde McDonalddlaştırmanın verdiği zararlar, akılcı görünen fakat akılcı olmayan işleri daha çok zorlaştıran yönleri daha sistematik olarak ele alınmıştır. Bir başka olumsuz yön olarak yazar, bu akılcı sistemlerin insanları insanlıktan çıkardığını önesürmektedir. Bu açıklamalarını, yazar her bölümde olduğu gibi, yine çoğunlukla Amerika'dan örnekler vererek açıklamıştır. Bu örneklerde fast-food restoranlarında ki akıldışılıkları da ele alıyor. Kasalarda oluşan uzun kuyruklar yemek yemenin verimli ve hızlı yolu olarak görülen bu restoranların aslında o kadar da verimli olmadığını göstermektedir. Sırada bekleme, kişilerin o kadar zamanını almaktadır ki bazı fast-food restoranlarında sırada izlemek için televizyon koyulmaktadır. Kimi restoranlar zinciri buralarda izletmek için kendi T. V kanallarını kurmaktadır, bu günlerde McDonald's da kendi televizyon kanalını kurmayı düşünmektedir. Bölüm boyunca çeşitli çarpıcı örnekler sıralanarak durum derinlemesine incelenmektedir.

Sekizinci bölümde yazar McDonalddlaştırmanın geleceği konusundaki düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bunun yanında, yazar bölüm içerisinde Postmodernizm ile McDonalddlaşma arasındaki bağı, Postmodern düşünürlerle (Lyotard ve Jameson) atıfda bulunarak kurmaktadır.

Yazar McDonalddlaştırmanın geleceğini tartışırken şu sorulardan yola çıkıyor: "Neden insanları böyle bir gelecek bekliyor olsun? Neden McDonalddlaştırmanın daha fazla kurumlaşmasından kaçınmasınlar?" Bu sorulara yanıt ararken McDonalddlaştırmayı harekete geçiren üç etkeni ele almaktadır:

Maddi çıkarlar, özellikle ekonomik amaç ve istekler,

Kendi içinde bir amaç olarak McDonalddlaştırmaya değer veren ABD kültürü,

McDonalddlaştırmanın toplum içinde gerçekleşen bazı değişimlere uygunluğu.

Bu sorulara yanıt bulmaya çalıştıktan sonra, bölüm sonundaki değerlendirmede: McDonalddlaştırmanın günümüzde büyük bir güç olmasına karşın, gelecekte yok olacağını ve yok oluştan sonrada dünyada olumlu ve olumsuz etkileriyle hatırlanacağını, fakat bu yok oluşun ardından, hala akılcı olan bir toplumsal düzenin müjdeleyicisi olacağını vurgulamaktadır.

Kitap Tanıtımı

Yazar dokuzuncu bölümde McDonaldlaştırmanın sınırlarını ele almaktadır. Bu bölüm boyunca günümüzde McDonaldlaştırmanın nerelere kadar uzanıp hiç beklemediğimiz alanlarda bile McDonaldlaştırmanın etkilerini ve düzenlemelerini gözler önüne sermektedir. Ayrıca bölüm içerisinde McDonaldlaştırmanın doğası gereği kendini sürekli yenileyen, çoğaltan ve geliştiren yönünden de bahsedilmektedir. Bölümde çarpıcı bir örnek olarak hamilelik ve doğum sürecinin nasıl McDonaldlaştırıldığı, bu akılcı teknolojinin insanı nasıl insanlıktan çıkardığı ortaya konulmaktadır. Bir başka örnek olarak ölümü ele alan yazar: ölüm öncesini, ölüm esnasını ve ölüm sonrasını irdeleyerek McDonaldlaştırmanın sınırları hakkında bilgiler vermektedir. Kitabın en çarpıcı bölümü olarak karşımıza çıkan bölümü yazar: McDonaldlaştırmanın sınırsız olduğunu ve bu sürece karşı çıkacak bir gücün olmadığını vurgulayarak bitirmektedir.

Kitabın son bölümü olan onuncu bölüm McDonaldlaştırılmış toplumda yaşamak için pratik bir rehber adını taşımaktadır. Yazar bölüme bir soru ile başlar: “Giderek McDonaldlaştırılan bir dünyayla nasıl başa çıkılabilir?” Bu sorunun yanıtının kısmen de olsa McDonaldlaştırmaya karşı tavirlara bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Yazar bölüm içerisinde McDonallaştırmanın insanları bir kafes gibi çevrelediğini fakat bu kafesin rahat, insanların memnun olduğu bir kafes mi, yoksa rahatsız, insanları sıkı bir kafes mi olduğunu tartışmaktadır. Yine bu tartışmasını örneklerle sürdürerek irdelemektedir. Bu irdelemelerinin sonuna doğru McDonaldlaştırılmış dünyada hapsolmeden, bu dünyanın sunduğu nimetlerden yararlanmamız gerektiğini vurgulamakta ve bunu nasıl başarabileceğiyle ilişkin tavsiyelerde bulunarak tartışmasını sürdürmektedir. Aktarmak istediğim çarpıcı tavsiyelerden biri şudur: McDonaldlaştırılmış sistemlerin ön kapılarına birer etiket yapıştırmanız ve bunun üzerine şöyle bir şey yazmamızı tavsiye ediyor: “DİKKAT! Sosyologlar McDonaldlaştırılmış sistemlerin alışkanlık halinde kullanılmasının fiziksel ve psikolojik sağlığa ve genel olarak topluma zararlı olduğunu bulmuşlardır.”

Bölümün sonuç kısmında da kitabın ve bölümün küçük bir değerlendirmesini yapan yazar, düşüncelerini daha da açıklayarak kitabı bitiriyor. Burada geçen bir paragrafı aktarmamın kitabın amacının anlaşılmasına yararlı olacağı fikrindeyim: “Kitap boyunca McDonaldlaştırmanın kaçınılmazlığını vurgulamama karşın, yanılmış olmam en büyük umudum. Gerçekten de bu kitabın ardındaki başlıca amaç, okurları McDonaldlaştırmanın tehlikelerine karşı uyarmak ve onları buna karşı harekete geçirmeye çalışmak. İnsanların McDonaldlaştırmaya direnebileceklerini ve daha makul, daha insani bir dünya yaratacaklarını umuyorum.”

*Savaş ÇAĞLAYAN

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi.